

De Bocht van Berkhey

Boudewijn Büch
De Bocht van Berkhey

Roman

GROTE *letter*

Uitgeverij De Arbeiderspers
Amsterdam · Antwerpen

Copyright © 1996 erven Boudewijn Büch

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam.*

Oorspronkelijk omslag: Wim Mol
Omslagontwerp grote letter editie: Kelvin Covalo

ISBN 978 90 295 7945 2 / NUR 301

www.arbeiderspers.nl

Voor Pauline

‘[...] dit eenzame en afgelegene Oppidum, waar niemand komt dan die er wezen wil, de gemoederen van zijn inwoners stuursch en somber maakt [...] wel de somberste bui die ooit uit de Noordzee der ongevoeligheid kan voortkomen.’

Johan van Heemskerck, *Inleydinghe tot het ontwerp van een Batavische Arcadia*, 1637

‘Mein Betchen lächelt mich freudich an, denn es steht hoben in meiner Stube weil der Geheimderath [J. W. von Goethe] nach Jena heute ist... denn gewöhnlich schlaf ich unten beim-Geh. Rath.’

Fritz von Stein aan zijn broer Carl, 1783

Deel I

I

De winter hing nog halfweg tussen de duinen en de kerk. Of de zomer maakte al een weids gebaar over het dorpsplein, ik weet het niet precies meer. Het is immers al bijna veertig jaar geleden dat dominee Duizend afscheid nam van zijn gemeente. Ik zou mij de gebeurtenis misschien nog vager herinnerd hebben als ik niet toevallig zijn *Prediking* in handen had gekregen.

Bert, bij wie ik meestal gerafelde atlassen en negentiende-eeuwse reisgidsen koop, zegt: ‘Hé, Winkler, is dit niks voor jou? Een paar boekjes over je dorp, wil je daar nog steeds alles van weten? Of is de liefde voor de geestgrond inmiddels bekoeld?’

‘Nee, natuurlijk niet,’ zeg ik, en bekijk de boeken. *Uit de geschiedenis van de Dorpskerk*, *Uit de historie van de Dorpskerk* en *Prediking ter gelegenheid van het afscheid* luiden de titels. De laatste twee zijn geschreven door de dominee. De ‘Historie’ schreef hij ver voor mijn geboorte, maar wel in het jaar dat mijn vader van de andere kant van de wereld naar ons dorp vertrok.

‘Hoeveel?’ vraag ik.

‘Tja, dorpsgeschiedenis... Dat verkoopt niet in de grote stad. Vijftien gulden?’

‘Het is een koopje,’ zeg ik lachend, en betaal.

Thuis begin ik onmiddellijk aan de *Prediking*. Het ‘Woord vooraf’ zet mij in één keer midden in het landschap. Het blijkt dat de dominee in twee termijnen afscheid nam. Er was ‘een onvergetelijke afscheidsavond op vrijdag’, waaraan de dominee en zijn vrouw ‘met grote erkentelijkheid terugdenken’, en er was twee dagen later, op zondag, een kerkdienst die de dominee ook ‘niet zal vergeten’ maar – voegt hij daaraan toe – ‘er is een tijd van komen en van gaan’. Poëzie of originele zinswendingen moeten niet dominees grootste talent zijn geweest, bedenk ik mij. Lezend in de eigenlijke tekst van zijn *Prediking* overvalt mij een lichte weemoed, vermengd met teleurstelling.

De dominee zoals ik mij die herinner was een oude man met een jong hart. Een man die grapjes maakte en bij wie alles kon en mocht. Daarvan is niets terug te vinden in zijn dorre tekst, die afgeladen is met gammele godsvrucht. En toch herinner ik mij die kerkdienst op die zondag. Verscholen achter een pilaar, vol van bewondering, keek ik op naar een man die een taal sprak die ik weliswaar niet begreep maar waarin ik toverkunst, raadsels en onpeilbare geheimzinnigheid beluisterde.

‘Hoe verstaat Christus het om het gewone leven, het veelszins ontwaarde leven, te vervullen met Zijn vreugd,’ heeft de dominee tijdens die kerkdienst gezegd. Toen moet ik die regel magistraal gevonden hebben; nu beschouw ik hem – en al die andere zinloosheid die het twaalf bladzijden tellende boekje bevat – als platte retoriek.

Tijd, afstand, nostalgie en verlangen maken alles mooier.

Het verhaal van het vogeltje. Ik kende het uitsluitend van

plaatjes: de suiriri zoals hij in het Braziliaans heet. In het Latijn heet hij mooier: *tyrannus melancholicus*. Op reis in Brazilië had ik één écht verlangen: het melancholische vogeltje zien! Toen ik hem zag, ergens tussen Petropolis en Nova Friburgo, viel hij nogal tegen. Het bleek gewoon een zielig beestje, flets uitgevoerd en met bange oogjes. Zijn naam beloofde meer. Of misschien drukte zijn naam precies uit wat hij was: een bangig, schichtig vogeltje.

Vanaf nu is alles herinnering en geen geschiedschrijving. Daarom was het beter geweest als ik niet had gekeken naar de foto van dominee Duizend, zoals hij staat afgedrukt tegenover de titelpagina van zijn *Prediking*. Een man met een vaal gezicht en achterovergekamd wit haar. Ik herinner me een man met donker golvend haar, dat voor zijn ogen viel terwijl hij over de plankenvloer van de pastorie kroop en lachte: ‘Zie je wel, dominee kan ook nog spelen! Dominees zijn ook kinderen van God. Net zoals jij. En iedereen.’

De dominee duwde een piepklein Dinky Toy-speelgoedautootje voor zich uit en tuitte zijn lippen: ‘Zoef, zoef. Ww-wroem!’

De pastorie aan het Westgeesterpad is een paar jaar het paradijs voor mij geweest, een hemel op aarde. En toch sprak de dominee met mij nooit over het paradijs of andere religieuze zaken. Dat was hem door mijn moeder en mevrouw Val – onze huishoudster, om haar maar een plaats te geven – ten strengste verboden.

Weer zo’n herinnering. Ik liep tussen mevrouw Val en mijn

moeder in op de Bontekoeweg toen de dominee aan kwam fietsen.

‘Daar zullen we de dominee hebben!’ zei mijn moeder op een toon alsof ze het wereldraadsel plotseling opgelost had.

‘De man zal het wel druk hebben. Hij heeft de laatste tijd nogal wat ernstige zieken in de gemeente,’ zei mevrouw Val.

‘Dat zal heus wel maar u weet net zo goed als ik dat we dominee hoognodig moeten spreken. En u weet heel goed waarover ik het heb.’

‘Nou en of,’ zei mevrouw Val, ‘dan zit er niks anders op dan dominee even aan te houden.’

‘Dominee!’ riep mijn moeder. ‘Als het u uitkomt heeft u dan een momentje?’

‘Voor de dames heb ik altijd een momentje,’ sprak de dominee, die de zware standaard met een elegante zwaai vanaf het achterspatbord van zijn fiets onder zijn wiel sloeg.

‘Het komt u toch niet al te ongelegen?’ vroeg mevrouw Val.

‘Ach, u weet het, dames, veel zieken, maar God is er ook voor de gezonden, nietwaar? Waarmee kan ik u van dienst zijn? Er is toch niets met de kleine Winkler aan de hand?’

De dominee streek even vriendelijk met zijn wijsvinger over mijn voorhoofd.

‘Ga jij maar even bij de Priba in de etalage kijken,’ zei mijn moeder en duwde mij richting warenhuis. In de etalage stonden de nieuwste speelgoedautootjes opgesteld. ‘Zojuist gearriveerd uit Amerika,’ las ik, maar luisterde ondertussen naar het onderdrukte gepraat van de dames.

‘Ik heb u even aangehouden, dominee, omdat ik geen herrie met mijn man wil. U weet natuurlijk dominee dat mijn

echtgenoot mijn jongen liever niet bij u thuis zou zien, maar ter wille van de lieve vrede is hij akkoord gegaan. Mag ik u echter nogmaals op het hart drukken om Winkler niet te belasten met verhalen over Jezus en zo? Mijn man gelooft daar nu eenmaal niet in en hij wil dus ook niet dat zijn kinderen met uw Jezus geconfronteerd worden. Mijn jongen gaat altijd graag naar u toe en als we dat zo willen houden moet u echt niet over die Jezus beginnen. U begrijpt mij toch, dominee?’

‘Maar lieve mevrouw!’ hoorde ik de dominee bijna verontwaardigd roepen. ‘Ik heb mij tot nu toe toch werkelijk aan die afspraak gehouden!’

‘Daar ben ik persoonlijk ook van overtuigd,’ beaamde mevrouw Val.

‘Ik wil u niet op de ziel trappen, dominee, maar hoe kan het dan dat Winkler verleden woensdag thuiskwam en vertelde dat u gezegd had dat Jezus iedereen redden kan, ook Winkler? Mijn eigenste jongen vertelde dat u dat gezegd had en waarom zou hij daarover liegen? Hij zei nog: “Moet ik dan gered worden, mam?” ’

Ik vergat het Amerikaanse speelgoed en keek naar de dominee. Hij keek mij aan en richtte zich vervolgens tot mijn moeder. Zijn gezicht raakte bijna dat van haar. Fluisterend, maar goed hoorbaar voor mij, sprak hij langzaam: ‘U heeft gelijk. Winkler heeft ook gelijk. Het ontglipte mij. Het zal niet meer gebeuren en het spijt mij bijzonder. U heeft mijn woord, mevrouw.’

‘En het woord van een dominee is veel waard, mevrouw Brockhaus,’ zei mevrouw Val.

‘Dat laat ik graag aan uw beoordeling over, mevrouw Val, maar dank u voor het vertrouwen. Is het zo goed, dames? Ik moet nu toch echt eens verder. Ik weet niet of meneer Dubbelwold de dag van morgen halen zal.’

‘Dag dominee, dag dominee,’ hoorde ik.

‘Over een paar dagen is het weer woensdag, Winkler,’ zei hij toen hij langsfietsde. ‘Het halmabord staat klaar.’

‘Winkie, Winkie! Kom, we moeten verder, want anders heeft het geen zin meer om naar oma te gaan. Het is binnen een mum van tijd donker!’ Mijn moeder trok mij van de etalage weg. Op weg naar dat andere paradijs. De tuin van mijn grootmoeder.

2

Herinnering maar toch ook een beetje geschiedschrijving? Op zoek naar het land achter de duinen vond ik een dagboekkaantekening over de tuin van mijn grootouders, die ik mij meestal herinner als ‘de tuin van mijn grootmoeder’. Ik kan mij niet precies voor de geest halen wanneer en in welke omstandigheden ik deze notitie schreef. Eigenaardig is het dat zij in de vorm van een vertelling in de derde persoon geschreven werd en in een soort notaristaal is gesteld. Mijn grootvader komt in deze aantekening naar voren als een man die werkelijk geleefd moet hebben. Als ik tegenwoordig aan hem denk – en dat is niet vaak – zie ik hem uitsluitend voor mij als een dode.

De grootmoeder van Winkler was op het moment van deze berichtgeving zevenentachtig jaar oud. Zij was de laatste jaren vaak ziek geweest maar liep niettemin met grote voortvarendheid kleding- en levensmiddelenmagazijnen af, zij het met behulp van een elegante rotting. Haar psyche bevond zich echter in een toestand van relatieve verkalking, zodat ieder verhaal binnen een tijdsbestek van een kwartier ten minste tweemaal uit de doeken werd gedaan. De tweede versie kwam haar als geheel nieuw en onbekend voor. Toch was deze versie nauwgezet gelijk aan de eerste.

Na haar overkomst vlak voor de Tweede Wereldoorlog uit de Po-delta was zij, gedurende een halve eeuw, niet meer van woonruimte gewisseld. Eerst had zij deze ruimte gedeeld met haar echtgenoot en kinderen, van wie een dochter de moeder van Winkler was. Sinds het verscheiden van haar man – nadat hij op zekere nacht om een glas water had gevraagd keerde hij zich om en vond in deze lichamelijke herschikking tevens de dood – stond deze woning haar alleen ter beschikking. Achter het huis, dat uitzag op bollenakkers met daarachter de duinrand, bevond zich een aan alle kanten ommuurde tuin.

De hof was in de herinnering van Winkler altijd aangenaam van temperatuur. Er was geen enkele moeite gedaan horticulturele wonderen te verrichten. Buiten een kleine schuur was er een bemost terrasje, een grote hoeveelheid grind, verrot of verdord gewas en een opeentasting van honderden lege, roodstenen bloempotten. De verrukkelijke stilte in deze ommuurde hof verschaftte Winkler steeds groot genot.

Men hoorde wel eens een krijtende buurjongen, een buurvrouw die in een broeikas liederen zong, of een langsijlend

paard met wagen, maar er werd zelden een geluid vernomen dat op een hoogbeschaafde samenleving wees. Luchtvaartuigen leken het hemelruim boven de tuin te mijden, buurkinderen schopten geen lederen ballen over de heining en op de landerijen vonden nimmer heiwerkzaamheden plaats. Men waande zich in een andere eeuw; juist in een eeuw die Winkler veel studie waard vond. Hij ervoer het als iets heel bijzonder dat de grootmoeder meer dan tien jaren van deze voorbije eeuw had meebeleefd, en dat in een land waar men zich toen, vergeleken bij onze welvaartsstaat, nóg een eeuw terug waande. Kortom: met geringe moeite kon men zich met de hakende of breiende grootmoeder onderhouden over de Franse Revolutie alsof het een actuele gebeurtenis betrof.

Winkler, die gedurende zijn gehele jeugd overgevoelig van psyche was, heeft in deze tijd tezamen met zijn toen nog levende grootvader en grootmoeder des middags gedineerd, de eerste vier jaren van zijn lagere-schooltijd zonder onderbreking, de laatste twee jaren verbleef hij grotendeels in ziekenhuizen van onderscheidene soort.

Aan deze eetgewoonte waren enkele voordelen verbonden: hij behoefde niet tussen de middagen naar zijn ouderlijk huis, wat nog een aanmerkelijke afstand was. Omdat zijn grootouders 's middags dineerden, zat hij bovendien iedere middag te half een omringd door dampende schotels aan een grote met smyrnatapijt en damast bedekte tafel. Een ander voordeel was dat hij onder het dak van zijn grootouders zeer smakelijk toetastte. Daarentegen deden de nerveuze stemmingen die heersten in zijn ouderlijk huis zijn eetlust geheel tenietgaan.

In het bijzijn van de oude lieden, die hem met liefde en – weliswaar oubollige maar goedbedoelde – grapjes omringden, werd Winkler een en al ontspannenheid. Bij benadering de eerste veertig keer heeft hij op de vraag van zijn grootvader of hij een muilpeer behoefde ja geantwoord en bijgevolg even zovele malen een kleine oorvijg gekregen.

In lente- en zomertijd verplaatste het gezelschap zich naar de eerdergenoemde hof voor een kopje thee. Winkler besloot overigens steeds tot het drinken van een glas limonade. Moest er een nieuwe fles worden aangebroken, dan gaf dat bij herhaling narigheid omdat de toenmalige *Riedel*-flessen té afdoende waren gesloten. Daar zijn grootvader uitvinder was, bezat deze een hele collectie tangen zodat er altijd wel een was waarmee de met veel gesis gepaard gaande ontsluiting lukken wilde. Gedrieën was men intussen gezeten op vérvooroorlogse tuinzetels. De grootvader rookte een sigaar waarvan de kleinzoon het bandje ontving. Met behulp van een maasbal en zilver met porseleinen vingerhoed verrichtte de grootmoeder wat herstelwerk aan kousen en sokken, en de kleinzoon vermaakte zich met verplaatsingen met de voet van kiezelsteen, het doodtrappen van mieren of het wegslaan van een bij. Muziek bestond uit vogelgeluiden of een fluitketel. Er was sprake van stil, bijna onvoorstelbaar geluk.

Indien er gesproken werd, gold zulks een informatie betreffende het cijfer voor rekenen, de toestand van een verkoudheid, de oorzaak van een vlek op het bloesje van Winkler, of een voor hem onbegrijpelijke discussie tussen de grootouders die meestal betrekking scheen te hebben op geldzaken.

In deze tuin werd Winkler nimmer opgejaagd, evenmin werd hem iets bevolen of verboden. Omstreeks kwart voor twee deelde een van de grootouders de jongen mee dat het klokje van gehoorzaamheid geslagen had. Winkler zoende de beide besnorde grootouders hartelijk ten afscheid om zich, al springend en hinkelend, schoolwaarts te begeven. Wanneer de schoolmiddag beëindigd was, liet hij nooit na zijn grootouders te groeten. In de zomer waren zij veelal gezeten in de voortuin, dit vanwege de zonnestand, en 's winters riep en zwaaide hij naar het raam waarachter zij dan gezeten waren met tussen hen in een hoog opgegroeide cactus met vervaarlijke stekels.

Dit 'literair' bedoelde fragment moet ik zeker vijftien jaar geleden geschreven hebben en de vraag is: heeft het met de werkelijkheid van doen? Heeft er ooit aan de duinrand een tuin bestaan waarin ik zó gelukkig ben geweest en waar schoonheid blijkbaar kon bestaan uit rudimenten, jaren-vijftigplanten en potscherven?

3

'Szenenwechsel,' zei mijn vader te pas en te onpas maar vooral wanneer hij niet langer zin had om ruzie met mijn moeder te maken. Hij zei het ook wel eens wanneer we vanaf de duinzoom het dorp in keken. 'Szenenwechsel,' beval hij dan en keerde mij met een hardhandig gebaar om. 'Nu gaan we naar de duinen kijken. Ze lijken saaier dan het dorp, maar ze zijn

veel boeiender. Je weet welke maand het is en welke vlinders hebben we dus rond het duinmeer?’

Ik probeerde een paar namen. Mijn vader knikte en zei: ‘Je weet dat je er minstens twee vergeten hebt?’

‘Ja Vati, maar ik kan ze van hieraf toch niet zien! Die kleine lichtblauwe en dan... Hoe heet die ook weer?’

‘Weten is kennen. Kijken bedriegt,’ sprak mijn vader boosaardig. ‘Maar goed, Szenenwechsel; zullen we eens op huis aan gaan?’

Als mijn vader iets was, was hij Szenenwechsel. Hij werd geregeerd door onbegrijpelijke stemmingsveranderingen, en ook door een intense onrust als hij en ik naar zijn smaak ergens te lang waren.

De duinvallei op de grens van ons dorp en het naburige vissersdorp vond hij ‘mooier dan Dresden’. Nu wist ik als jongen niet hoe mooi Dresden was (later zou ik de schoonheid ervan slechts in nagemaakte of overgerestaureerde bouwwerken ervaren of in fotoboeken tegenkomen) maar ik begreep dat de stad vóór de geallieerde bombardementen van de laatste oorlogsjaren ongelooflijk mooi moest zijn geweest. Dus vond mijn vader de duinvallei een wereldwonder of minstens een natuurwonder. Dat was de duinvallei naar mijn mening ook. Ik moet vijf, zes jaar oud zijn geweest toen ik er voor het eerst doorheen liep en ervoer dat er op een kilometer van ons ouderlijk huis een landschap bestond dat bijna onnaards was. Ik wandelde er, later, talloze malen met mijn vader, en telkens als ik dacht: ik wil nog lang niet naar huis, zei hij ‘Szenenwechsel!’ en begon te rennen. ‘Zu schön, zu sch-

on!’ riep hij. ‘We gaan naar het vliegveld! Daar maken ze lawaai, daar stijgen stinkende en oerlelijke vliegtuigen op en is het gras naast de landingsbanen verbrand. Kom op, we gaan!’

Szenenwechsel. Mijn vader kon schoonheid niet lang verdragen; wat mooi was moest stuk en om dat aan te tonen riep hij Goethe – ‘immer Goethe, Goethe und kein Ende’ – te hulp: ‘Was sich liebt, das neckt sich, die dichtervorst had het ook al door! 1749-1832!’

Jaren heb ik gezocht naar het citaat dat mijn vader Goethe toedichtte. Het komt bij Goethe niet voor, het is gewoon een Duits spreekwoord zonder auteur. Christian Fürchtegott Gellert heeft wél iets in de door mijn vader betoogde trant geschreven: ‘Was sich liebt das neckt sich gern’, maar wie leest of las ooit Gellert? Mijn vader, hij in ieder geval, want in de boekenkast stond een vetlederen rij boeken, *Gellerts Gesammelte Werke*, en ik weet zeker dat hij altijd geweten heeft dat het citaat in de literatuur alleen maar bij Gellert voorkomt. Ik ben er nog meer van overtuigd dat hij van meet af aan geweten heeft dat ik nachtenlang zou zoeken naar de oorsprong van die regel over de liefde die geplaagd wordt. Zelfs Goethe moest kapot.

Szenenwechsel. We fietsten naar het marinevliegveld. De geur van verbrand rubber en kerosine kwam ons al tegemoet toen we bij Proefboerderij Hondius het zandpad opreden.

‘Vliegen kunnen die domoren ook al niet. Moet je zien hoe die piloot die Catalina de lucht intrekt!’

Het duinlandschap was vervangen door een tirade tegen de naoorlogse luchtvaart.

Szenenwechsel. Mijn vader staat in het grind van mijn grootouders' achtertuin. Mijn grootmoeder frummelt zenuwachtig aan haar breiwerk. Mijn grootvader wil gaan staan.

'En jij blijft zitten, ouwe,' schreeuwt mijn vader.

'Het is mijn tuin en als ik hier wil staan, gá ik staan.'

'Doe wat je niet laten kunt, maar het is afgelopen. Ik wil niet dat die jongen hier of in die tuin van de dominee ravot. Die jongen hoort niet bij sentimentele grijsaards te spelen. Die jongen hoort bij mij. Horen jullie: bij míj!'

'Luister nu eens, Rainer,' zegt mijn grootmoeder, terwijl ze op mijn vader afloopt, 'je zit zo boven op die jongen. Waarom zou Winkler niet hier of bij de dominee mogen spelen? Die jongen heeft het hier of bij de dominee toch naar zijn zin? Wat kan dat nou voor kwaad?'

'Jezus, die is het kwaad!'

'Maar de dominee vertelt Winkler toch nooit over Jezus, en wij ook niet, Rainer. Wij geloven niet eens in die man, dat weet jij toch net zo goed als wij. Vraag het je jongen, vráág het hem gewoon!'

Ik zat op het kleine bankje tussen de bloempotten en de ro-dodendronstruik. Ik stond op en zei: 'De dominee praat wel eens over Jezus maar hij zegt er steeds bij dat ik niet in hem hoef te geloven. Opa praat bijna nooit over die Jezus. Eén keer heeft hij gezegd dat het een belangrijke man is en dat ik eigenlijk van elke belangrijke man wat moet weten. Dat is alles, Vati.'

Ik had mijn eigen graf gegraven.

'Wat zeg ik jullie! Het is blijkbaar Jezus voor en na in die

achtertuinten! Jullie denken toch niet dat ik mijn jongen nog langer aan die onzin blootstel? Winkler, kom! We gaan naar de duinen fietsen. Kijk hier nog maar eens goed rond, want je bent hier voor het laatst geweest.'

Ik begon te huilen.

'Rainer, Rainer, waar ben je in Jezusnaam toch mee bezig,' zei mijn grootmoeder, terwijl ze de arm van mijn vader probeerde beet te pakken.

'Blijf van mij af, christenwif. Hoor je wat je zegt? *In Jezusnaam*, dat zegt toch al genoeg! Winkler, kom!'

'Maar ik wil niet weg. Ik zou oma nog helpen met het weghalen van de goudsbloemen.'

'Niks goudsbloemen. Deze tuin is voortaan verboden terrein voor jou.'

'Laten we nog even gaan zitten,' smeekte mijn grootmoeder.

Mijn grootvader zweeg.

Een minuut later trok mijn vader mij door de gang. In de voortuin herhaalde hij: 'Dit is voortaan verboden terrein voor jou.' We gingen op weg naar het stuk duin bij de Bocht van Berkhey. De avond kleurde reusachtig rood toen mijn vader sprak: 'Je hoort bij mij, niet bij die twee ouwe mannen.'

'Daar gaat een rouwmantel,' riep ik, 'maar die zit toch alleen op de Veluwe? Dat heeft u zelf gezegd! Zullen we hem vangen, dan hebben we weer een nieuwe vlinder... Zullen we, Vati?'

'Hij komt in de duinen zelden voor maar is inderdaad betrekkelijk gewoon op de Veluwe en komt verder regelmatig voor in het zuiden en oosten van het land,' doceerde mijn vader.